

VUKMAN PÉTER

A katolikus egyház Jugoszláviában az 1950-es évek elején a brit diplomaták jelentéseinek tükrében

1951. november 28-án Ivo Mallet Nagy-Britannia belgrádi nagykövete (1951–1954) a Borba, a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) hivatalos orgánumban megjelent egyik cikkről táviratozott Londonba. A cikk Josip Broz Tito, a JKP főtitkárának válaszát tartalmazta Drew Pearson amerikai újságíró kérdéseire. Az egyik kérdésre Tito a következőképpen felelt: „Végül, abban a helyzetben vagyok, hogy közölhetem Önnel, hogy a Vatikán beleegyezésével, vagy akár anélkül, egy hónapon belül mindenképp rendezni fogjuk Stepinac¹ sorsát, habár nyilvánvaló, hogy többé nem tölthet be országunkban magasrangú egyházi funkciót.”² Ez volt az első eset, amikor a jugoszláv vezetés nyíltan utalt a már 1946 ősze raboskodó érsek szabadon engedésére, amelyre december 5-én sor is került. Ez látszólag arra utalt, hogy a jugoszláv kommunista rendszer liberálisabb politikát kezd folytatni, szemben az egyházak teljes alávetésével, amit a kommunista pártvezetés hatalomra kerülése óta különböző módszerekkel folytatott.³ Alig egy évvel később, 1952. december 17-én Jugoszlávia mégis felmondta a Vatikánnal kötött diplomáciai megállapodást, és újult erővel vette kezdetét az egyházellenes kampány. Tanulmányunkban a brit külügyminisztérium iratai alapján kíséreljük meg felvázolni a két lépés mögött meghúzódó indítékokat, hogy ezáltal mutassuk be a katolikus egyházi társadalom, és ezzel együtt a hívők helyzetét egy olyan kommunista államban, amely az 1948-ban kitört szovjet-jugoszláv konfliktus következtében éppen ebben az időszakban kezdett a Nyugat, elsősorban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok felé közeledni, miközben röviden érintjük a másik nagy vallás, az ortodox kereszténység helyzetének alakulását is a fenti időszakban.

ALOJZIJE STEPINAC ZÁGRÁBI ÉRSEK

Stepinac érsek raboskodása komolyan aggasztotta a jugoszláv vezetést, hiszen ez megmérgezte a Vatikánnal való kapcsolatokat, és valószínűleg nem állt szándékukban mártírt csinálni a zágrábi főpapból. Erre utal, hogy több alkalommal kijelentették, hogy hajlandóak kiengedni a börtönből, ha azonnal elhagyja az ország területét. Ezt a jugoszláv külügyminiszter-helyettes a Oddi nunciussal, a Vatikán ügyvivőjével 1951. június 2-án újfent közölte, majd a Tanjug hírügynökség közleményben is tudatta július 5-én.⁴ E lépés háttérében ugyanakkor inkább az húzódohatott meg, hogy a rendszer valódi céljának azt tekintette, hogy ortodox

mintára egy horvát nemzeti egyházat hozzon létre, amelyet, leválasztva a Vatikántól, könnyebben akaratum alá tudtak volna gyűrti,⁵ és az erről szóló alkuban a jugoszlávok számára Stepinac jelentette a legfontosabb üttőkártyát.

A jugoszláv nézet megváltozása különösen azért érdekes, mert 1950 őszén Tito még visszautasította, hogy az érseket szabadon engedjék, hiszen az, ahogyan arra több korábbi alkalommal is kitért, az ortodox vallású szerbeket a II. világháború alatti sérelmek miatt komolyan felháborítaná. A Vatikán ugyanakkor, ahogyan arról Domenico Tardini kardinális, a Szentszék államtitkára (1952–1961) Somers-Cocks brit legátusnak 1951. február 15-én kifejtette, legfontosabb céljának a szabad igehirdetést és a vallásoktatás engedélyezését tekintette, minden más, beleértve Stepinac sorsát is, mellékes volt a számukra: „A katolikus egyház azt követeli, hogy joga legyen lelkipásztori tevékenységét folytatni, vagyis szabadon taníthassanak és prédikálhassanak. Minden más mellékes, nem csak az egyházi tulajdon, de még Stepinac érsek is.”⁶ A nyilvánosság előtt azonban tovább hangoztatták, hogy a perrel kapcsolatos nézetükben nem következett be változás, és mivel Stepinac tudatában van ártatlanságának, érzéseit tiszteletben tartják: „A Szentszék nézete a zágrábi érsek peréről és elítéléséről jól ismert. Nyilvánvaló ezért, hogy a Szentszék örülné az érsek szabadon engedésének. A Szentszék ugyanakkor arról értesült, hogy Stepinac érsek, meggyőződve ártatlanságáról, nyájával szeretne maradni. A Szentszék tiszteletben tartja ez irányú érzéseit és ezért nem tervezi, hogy Mgr. Stepinac szolgálatról vallott nézeteivel ellentétes lépéseket hozzon.”⁷

Abban, hogy az érsek szabadon engedésére végül is sor került, egy külpolitikai tényező játszhatott szerepet. 1950 őszén került ugyanis az amerikai kongresszus külpolitikai bizottsága elé az a törvénytervezet, amely Jugoszlávia gazdasági megsegítését célozta. Az amerikai gazdasági segélyekre az erőltetett iparpártoló politika és az annak következtében fellépő ellátási nehézségek miatt a jugoszláv vezetésnek égetően szüksége volt. Helyzetüket az 1950-es száraz nyár még tovább rontotta, ami komolyan felvetette az éhínség rémét. A kongresszusi bi-

XII. PIUS PÁPA ÉS DOMENICO TARDINI KARDINÁLIS 1958-BAN

zottság több vallásos tagja, köztük Brien McMahon connecticuti demokrata szenátor (1945–1952), a bizottság egyetlen katolikus vallású tagja ennek azonban az érsek szabadon engedését szabta volna feltételül. Ivo Mallet maga is erre vezette ezt vissza még az érsek szabadon engedése előtt, 1951. november 30-án írt levelében. Ebben úgy vélte, hogy Titonak elege lett abból, hogy a hozzá látogató kongresszusi képviselők folyvást az érsek sorsa felől érdeklődnek. Az

BRIEN MCMAHON, A CONNECTICUTI
DEMOKRATA SZENÁTOR

feszült viszony előzményeit, a rendszer egyházellenes lépéseit. Hangsúlyozta, hogy kezdetben főként Szlovéniában folyt egyházellenes propaganda, a vallási nevelést azonban ekkor még nem elleneztek, ahogy nem szóltak bele a papok képzésébe és az egyházi alapok kezelésébe sem. A nagykövet még 1950-re is a *modus vivendit* tartotta jellemzőnek, amibe szerinte belejátszott az amerikai közvélemény és annak a segélyekre gyakorolt hatása is. A katolikus egyház helyzete szerinte drasztikusan 1951-ben romlott meg. Ez támasztotta alá, hogy államellenes összeesküvés vádjával per indult a zágrábi katolikus szeminárium ellen, amit további incidensek súlyosbítottak. A maribori püspök augusztus 31-i ptuji körmenetét a Borba és a helyi sajtó utólag élesen bírálta, és azzal vádoltak, hogy a felvonulók a jugoszláv zászlóból kivágták a vörös csillagot. Ennek hatására brutálisan megverték Vovk ljubljanai püspököt, majd az elkövetők peréből merő egyházellenes gúnyolódást rendeztek. Ez a nagykövet szerint egyben a hatóságok közönyét is jól példázta. Mallet szerint a katolikus egyház ellen három fő ponton indítottak támadást: gyerekek oktatása, papok képzése és az adományok gyűjtése. Ez utóbbit eddig komolyabban csak Boszniában szankcionálták.⁹ Kiemelte, hogy eddig az általános iskolákban még lehetőség nyílt a hittan tanítására, igaz Szlovéniában csak a Cirill és Metód Társaság keretében, Horvátországban pedig hasonló rendszerű papi szervezet hiányában egyes kinevezett papok végezheték ezt, az iskolák úgy húsz százalékában. Február 1-jei hatállyal azonban a szlovén kormány ezt határozatban tiltotta meg, amit hasonló horvát és bosnyák intézkedések követtek. A tilalom ellenére iskolákban hittant tanulókat pedig az év végi vizsgákon megbuktatták. Hasonlóan próbálták meg ellehetetleníteni a papok képzését is: a ljubljanai és a zágrábi teológiai fakultásokat bezáratták,¹⁰ a helyi papságot pedig a szakszervezetek mintájára állami szervezetekbe próbálták meg tömöríteni.¹¹

Az igazi változásra Mallet szerint 1951 őszén került sor (éppen akkor, amikor Stepinac érsek elengedése ismét napirendre került). A szlovén papok ellen egyre gyakoribbá váltak a támadások; októberben az egyiket le is lőtték, többet pedig annyira megverték, hogy kórházba kellett őket szállítani. Az egyszerű papok elleni támadások átterjedtek a horvát és a dalmát területekre is, ahol a katolikus egyház eddig viszonylag nyugodtabban működhetett.

érsek szabadon engedésével kívánta továbbá elkerülni – legalábbis a brit nagykövet nézete szerint – annak látszatát, hogy meghajolna egy esetleges amerikai politikai nyomásgyakorlás előtt.⁸

A brit külügyminisztériumot azonban nem csak az érsek sorsa foglalkoztatta, hanem a jugoszláviai egyházak általános helyzete is. 1952. március 1-jén készítette el Ivo Mallet belgrádi brit nagykövet azt a részletes beszámolóját, amelyben a katolikus egyházat elemezte. Úgy vélte, hogy miközben a szovjet-jugoszláv konfliktus hatására a jugoszláv politikai és gazdasági életben liberalizációs tendenciák figyelhetőek meg, az egyházak esetében továbbra is ennek éppen a fordítottja igaz. Ezért rövid áttekintésben 1945-ig visszanyúlva foglalta össze a meglehetősen

Felerősödött a sajtó propaganda-hadjárata is, a Vjesnik, a vezető horvát napilap például azzal vádolta a Vatikánt, hogy a világháborúban az usztasákat támogatta. Mindezek Mallet szerint arra utaltak, hogy a klérus helyett a rendszer már a vallás ellen kívánt általános támadást indítani.¹²

A változás vélhető okaira a nagykövet csak néhány motívumot tudott felhozni. Belejátszhatott szerinte ebbe az, hogy Tito és a jugoszláv vezetés a katolikus egyházat a Vatikán politikájával azonosította. Ezt azonban a brit nagykövet végül nem tekintette új jelenségnek, a jugoszláv egyházpolitika módosulásának háttérében ezért mást feltételezett. A vallás elleni kampány ugyanakkor megnehezíthette a nyugati hatalmak felé közeledést. Így annak háttérében Mallet inkább belpolitikai okokat sejtett: a vezetők közti belső feszültséget. Mivel Stepinac gesztusértékű elengedésére a Vatikán, ahogy már fentebb is láthattuk, meglehetősen hűvösen reagált, a kommunista párt mérsékeltebb vezetői arról győződhetnek meg, hogy hiábavalóan tettek engedményeket. A párt balszárnyát is egyre nehezebben tudták lecsendesíteni, hiszen ők úgy vélték, hogy a Nyugat felé közeledéssel mintegy „beszennyezték a marxista ideológiát.” A belpolitikai okok mellett a brit diplomata szerint elkerülhetetlenné tette az egyház elleni támadást a kommunista ideológiában gyökerező ateizmus is.¹³

Felmerül a kérdés, hogy miként reagált minderre a korabeli brit közvélemény? Stepinac és általában az egyház, de különösen a katolikus vallásúak elnyomása élenként foglalkoztatta a brit közvéleményt. A külügyminisztériumhoz számos magánlevél, képviselőkhöz írt kérelmek másolata, brit és horvát emigráns szervezetek beadványa érkezett. Különösen 1952 végén-1953 elején, Tito közelgő angliai látogatása előtt erősödtek fel ezek.¹⁴ A külügyminisztérium azonban rendre így reagált: „Őfelsége kormánya a világ minden pontján ellenzi a vallási intoleranciát és a teljes vallásszabadság híve. Személyes információként közlöm Önnel, hogy Őfelsége jugoszláviai nagykövete továbbra is minden lehetőséget meg fog ragadni, hogy tájékoztassa a jugoszláv kormányt arról, hogy a brit közvélemény ezzel ellentétes jelenségeket tapasztal.”¹⁵ A jugoszláv belügyekbe tehát ténylegesen nem kívántak beavatkozni.

Joggal merül fel a kérdés, hogy mennyire voltak egyediek a katolikus egyházat ért támadások? Mallet fent említett jelentésében a katolikus egyház sorsa mellett az ortodox vallással is foglalkozott és hasonló kedvezőtlen fejleményekről számolt be. A sajtó velük szemben is folytatta propaganda-hadjáratát, hasonlóan kiraboltak több szerbiai templomot, a belgrádi ortodox teológiai fakultás vezetőivel pedig levélben tudatták, hogy június 28-i határidővel „likvidálni fogják őket.”¹⁶

A belgrádi brit nagykövet az ortodox egyház helyzetével részletesebben egy külön elemzésben foglalkozott. Az 1952. július 3-i jelentésére a szerb ortodox egyház püspöki tanácsának éves ülésének apropóján került sor. Mallet hangsúlyozza, hogy a katolikusokkal ellentétben, szervezete és történelme miatt az ortodox egyház könnyebben sebezhető. Mivel a szó valódi értelmében nemzeti egyház, így nem áll felette felsőbb külföldi hatóság (mint a katolikusok esetében a Vatikán, annak ellenére, hogy előbbieket tagjai az Ortodox Ökumenikus Világtanácsnak). Emiatt a hatalommal szemben kiszolgáltatottabbak. Az iskolai oktatás már a világháború után ellehetetlenült,¹⁷ ami a katolikusok, de a muszlimok esetében is, teljesen lehetetlen lett volna. A hatóságok kezdettől a közvetlen ellenőrzés kialakítására törekedtek, aminek egyik első kísérleteként Ratko Jelić vezetésével létrehozták az Ortodox Papok Szövetségét, amelyhez, ha csak kényszerből is, de a papok 80 százaléka csatlakozott. A paphiány már akkut problémát jelentett, hiszen csak Rakovicában és Prizrenben működött papi szeminárium, a szükséges ezer helyett mindössze 300 diákkal. Ezzel szemben

sürgősen legalább ezer főre lett volna szükség ahhoz, hogy valamennyi egyházi tisztséget betöltsék.¹⁸ Templomok százai álltak használaton kívül, mert az egyház nem rendelkezett a fenntartásukhoz szükséges pénzügyi forrásokkal.¹⁹

Az ortodox egyház alávetésének egy további módszerét jelentette, hogy a dachauai koncentrációs táborot is megjárta Gavriilo Dožić pátriárka (1938–1950) 1950. május 3-i halála után II. Vikentije Prodanov zletovo-strumicai püspök személyében rendszerhű főpapot sikerült állítani az egyház élére, ahogyan erről Charles Peake akkori belgrádi nagykövét (1946–1951) levélben is beszámolt. Peake meglátásait azzal támasztotta alá, hogy az új főpap nem rendelkezett különleges egyházi pályafutással, és megválasztása előtt (június 24-én) letartóztatták Josip skopljai metropolitát, a színódus vezetőjét.²⁰

Visszatérve Mallet jelentéséhez, a brit nagykövét megjegyezte, hogy az ortodox püspöki tanács ülésén általános meglepetésre a megjelenő főpapok 14:4 arányban elvetették a rendszerbarát ortodox papi szervezeteket. Sőt még a szervezettel összefüggésbe hozott Emilian zajčari püspök is a szervezetek létrehozása ellen szavazott. A főpapok több kérdésben hasonló elszántságot mutattak. Így például elutasították, hogy csatlakozzanak a katolikusok elleni támadásokhoz, nehézségeikről pedig memorandumot szándékoztak írni Titonak és a jugoszláv vezetésnek. Döntést hoztak továbbá a teológiai fakultás fenntartása mellett. Ahogy azt Mallet is megemlítette, ez mindenképp kínos lehetett a pátriárka számára: a rendszer szemében azért, mert nem sikerült keresztülvinni az akarataikat, a főpapok előtt pedig azért, mert nyilvánvalóvá vált, hogy kiknek az érdekeit képviseli.²¹

A hasonló sérelmek ellenére téves lenne azt a következtetést levonni, hogy tényleges közeledés indult volna meg a két egyház között. Erre Mallet 1952. november 13-i levelében is utalt, hiszen ez 900 év gyanakvásra nyúlt vissza, a világháború óta, amikor is az ellentétek erőszakos kifejezést nyertek, pedig csak hét év telt el. Sokan a horvát katolikus egyházat még mindig Pavelić usztasa rendszerével azonosították, ahogyan a Vatikán politikáját a Jugoszlávia irányába megnyilvánuló olasz irredentizmussal.²²

1952-től kezdve ugyanis újból kiéleződött a trieszti kérdés rendezése körüli vita, amit tovább bonyolított egyrészt az, hogy a választásokra készülve de Gasperi olasz miniszterelnök keményebb álláspontot képviselt, másrészt az, hogy a formálódó jugoszláv-török és jugoszláv-görög közeledés²³ miatt az olasz jószomszédi kapcsolat kiépítése a jugoszlávok szemében veszített fontosságából. Egy ilyen külpolitikai helyzetben szerencsétlen lépésnek tekinthető, hogy a Vatikán álláspontja – vélhetően a felerősödő támadások miatt – megkeményedett, sőt, Stepinacot az év során kardinálissá léptették elő. Ezt a lépést a jugoszláv vezetés a belügyekbe történő beavatkozásnak tekintette. Megváltozott Tardini nuncius, a Szentszék külügyi államtitkárának nézete is, ahogyan erről a vatikáni brit legátusról december 5-én a külügyminisztériumba küldött jelentés is utal. Tardini ugyanis kifejtette, hogy Stepinac kérdésében az egyház hajthatatlan, csak az általános rendezésért cserébe hajlandóak az érsek sorsát beáldozni: „Ugyanakkor, ha sikerülne a jugoszláv kormánnyal egy modus vivendi elérni [...] Monsignor Tardini nem tartja lehetetlennek, hogy Monsignor Stepinac kérdését rendezzék.”²⁴ Ezt azonban nem nagyon tartotta elképzelhetőnek. A brit legátus vezetője szerint ebbe egy további ok is belejátszhatott: ez ugyanis „valóban eléggé kompromittálná az egész jugoszláviai [katolikus] egyházat, ahogyan már különböző mértékben eléggé kompromittálódott a többi kommunista csatlós országban.”²⁵ Az eltérő érdekek ütközése együttesen oda vezetett, hogy 1952. december 17-én Jugoszlávia felbontotta diplomáciai kapcsolatát a Vatikánnal, amelynek helyreállítására csak 1970-ben került sor.

A diplomáciai kapcsolatok felmondásához vezető okokat legszemléletesebben Edvard Kardelj szlovén származású kommunista politikus, külügyminiszter (1948–1953) beszéde érzékelteti, amelyet a szövetségi parlament (Skupština) külügyi bizottsága előtt mondott december 18-án. Ez egyben jól megvilágítja a rendszer vallással kapcsolatos nézetét is. Beszédében Kardelj kifejtette, hogy nem tartja véletlennek az egyházak üldözéséről szóló külföldi kampány felerősödését, hanem Tito közelgő angliai látogatását véli meghúzódni a háttérben. Nézete szerint a vallás társadalmi jelenség, amit üldözéssel lehetetlen kiirtani, de ez egyébként is idegen a jugoszláv demokratikus rendszertől. Többször törekedtek a meg egyezésre, de ez minden esetben a Vatikán miatt hiúsult meg. A megegyezésre továbbra is hajlandóak, de ennek alapfeltétele, hogy az egyház szerepe (Kardelj itt csak a katolikus egyházra utalt, de gondolatai a többi felekezetre is általános érvényűek) a vallásra korlátozódjon. A papok magánszemélyként részt vehetnek a politikai életben, de ez csak a fennálló rendszer keretei között valósulhat meg: „A római katolikus egyházzal a *modus vivendi* még mindig lehetséges. Ennek legfőbb feltétele, hogy az egyház a vallásra korlátozza tevékenységét. A papokat egyénileg folytathatnak politikai tevékenységet, de csak a meglévő társadalmi rend keretein belül. A jugoszláv kormány nem követeli, hogy az egyház, vagy a papok egyénileg szocialista vagy különösen kommunista propagandát folytassanak. Azt sem kívánják, hogy leváljanak a Vatikánról, de patrióta nézeteket kell képviselniük,” majd régi hasonlattal élve így fejezte be: „és meg kell adniuk a császárnak, ami a császáré.”²⁶

A diplomáciai kapcsolatok ellenére, ha lassan is, de változás következett be a katolikus egyház helyzetében. 1953. április 27-én, részben a nyugati közvélemény miatt, elfogadták a vallási közösségek jogi helyzetéről szóló törvényt és csökkentek a hívők elleni megtorlások. Tényleges előrelépés Stepinac 1960-ban bekövetkezett halála után indult meg: 1966-ban Jugoszlávia és a Vatikán protokollt írt alá egymással, amit 1970-ben a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele, majd Tito 1971-es vatikáni látogatása követett.²⁷

Tanulmányunkban belgrádi brit diplomáciai jelentések alapján próbáltuk meg röviden felvázolni a jugoszláv katolikus egyház és Stepinac zágrábi érsek helyzetét az 1950-es évek első felében. A jugoszláv kommunista rendszer változó módszerekkel és változó intenzitással lépett fel a katolikus egyház ellen. A jugoszláv kommunista vezetés és a katolikus klérus amúgy is komplikált kapcsolatát csak tovább súlyosbította Stepinac személyes sorsa. Az állam és az egyház kapcsolatába emellett egyéb tényezők is belejátszottak: a súlyos gazdasági nehézségek miatt elkerülhetetlenné vált a nyugati segélyek szerzése, miközben a jugoszláv kommunista párt balszárnya ellenezte a Nyugat felé közeledést. Mindezt tovább bonyolították az olasz-jugoszláv államközi kapcsolatokban bekövetkező változások, de nem segítette a Vatikán álláspontjának megkeményedése sem. Mindez együttesen vezetett ahhoz, hogy 1952. december 17-én Jugoszlávia felmondja a diplomáciai kapcsolatokat a Vatikánnal. A brit nagykövetség jelentéseiből emellett az is kiderül, hogy tényleges közeledésre nem került sor a katolikus és az ortodox egyház között. A brit források azt is megvilágítják, hogy a brit közvélemény nyomásának ellenére Nagy-Britannia nem kívánt beavatkozni a jugoszláv belügyekbe: a jugoszláv–nyugati együttműködést nem kívánták a katolikus egyház helyzete miatt kockára tenni.

JEGYZETEK

- ¹ Alojzije Stepinac (1898–1960) zágrábi érsek, kardinális. 1937-ben választják meg zágrábi érsekké. A II. világháborúban ellentmondásos szerepet játszott. Habár nyíltan nem ítélte el az usztasa rendszert, bírálta a szerbek tömeges áttérítését. 1946-ban kirakatperben 16 év börtönbüntetésre ítélték, 1951-ben szabadult. Ezt követően szülőfalujában, Krašnicban a helyi plébánia vezetését vette át. Ez gyakorlatilag házi őrizetet jelentett. 1998-as boldoggá avatása ismét megosztotta a közvéleményt. Az érsek perével részletesen foglalkozik: STELLA ALEXANDER: *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge, 1979, Cambridge University Press. 95–120.
- ² The National Archives-Public Records Office, London. Foreign Office Papers (továbbiakban: PRO FO) 371/95572 RY 1781/79.
- ³ Az egyházak elleni fellépés módszeresen változott, kezdve az oktatás ellehetetlenítésétől a papok bebörtönzésén, az egyházi személyek és ingatlanok elleni támadáson át a propaganda-hadjáratig.
- ⁴ TNA PRO FO 371/95571 RY1781/56 és PRO FO 371/95571 RY 1781/58. Vladimir Bakarić horvát miniszterelnök (1945–1953) 1947 májusában felkereste Stepinacot lepoglavai börtönében és felajánlotta, hogy az ország azonnali elhagyásáért cserébe az érsek amnesztiát fog kapni. MIROSLAV AKMADŽA–ANĐELKO VLAŠIĆ: Vladimir Bakarić's Stance towards the Catholic Church in Croatia 1945–1953. *Review of Croatian History*. 2007/1. 147–173. 167.
- ⁵ Uo. 164-168.
- ⁶ PRO FO 371/ 95571 RY 1781/33
- ⁷ A fenti idézet a Vatikán hivatalos válasza a jugoszláv külügyminisztérium jegyzékére, amit a L'Osservatore Romano 1950. november 9-10-i számában közöltek. PRO FO 371/95572 RY 1781/62
- ⁸ PRO FO 371/95572 RY 1781/82
- ⁹ A bosznia-hercegovinai szankciók könnyebb megvalósítását megkönnyítette a tartomány kevert etnikai-vallási összetétele, szemben a szerb lakosú területeket leszámítva katolikus többségű Horvátországgal, vagy a teljesen katolikus Szlovéniával.
- ¹⁰ A papképző intézmények bezárást jóval megelőzte az egyházi iskolák elkobzása, amelyről már 1945-ben törvényt hoztak. A törvény hivatalosan a magániskolák beszüntetéséről szólt, és elvileg az illetékes minisztérium saját hatáskörében engedélyezhette a teológiai képzést végző intézmények működését. Az utóbbiakat 1947-ben oszlatták fel, habár a zágrábi fiúszeminárium 1948-ig működhetett. Akmadža – Vlašić id. mű 168.
- ¹¹ Ennek részét képezte a fentebb már említett Cirill és Metód Társasága Szlovéniában, amely a szlovén papság 39 százalékát fogta össze. A hasonló bosnyák szervezet ennél jóval nagyobb, mintegy 80 százalékos arányban tömörítette a tagköztársaság katolikus papságát. Mallet szerint hasonló létrehozását tervezték Horvátországban is. PRO FO 371/ 102668 WY 1783/2. A horvátok esetében erre 1947-től kezdve történt kísérlet, legelőször az isztriai papság körében. Akmadža – Vlašić id. mű 167.
- ¹² Vladimir Bakarić 1946. augusztus 24-én a Horvát Kommunista Párt Politbürojának ülésén elmondott beszédében még éppen ellentétesen fogalmazott: „A papokat kell támadni, nem a vallást.” Uo. 162.
- ¹³ PRO FO 371/102668 WY 1783/2
- ¹⁴ Tito angliai látogatására 1953 márciusában, pár nappal Sztálin halála után került sor. Tito ezzel az úttal viszonzta Anthony Eden brit külügyminiszter (1951–1955) előző év őszi jugoszláv látogatását. A látogatást megelőzően több nagy-britanniai egyházi szervezet és magánszemély tiltakozott a jugoszláv egyházak rossz helyzete miatt. A látogatás idejére tüntetést is szerveztek. A látogatás körülményeivel részletesen foglalkozik: KATARINA

SPEHNJAK: Josip Broz Tito's Visit to Great Britain in 1953. *Review of Croatian History*, 2005/1. 273–293.

- 15 A fenti idézet Ernest Davies külügyi államtitkár (1950–1951) válasza volt Grey parlamenti képviselőnek 1951. január 1-jén. PRO FO 371/88352 RY1783/56
- 16 PRO FO 371/102268 WY 1783/2
- 17 Az ortodox egyházi oktatás ellehetetlenülésébe az is belejátszott, hogy a II. világháború alatt a szerb papság jelentős részét, mintegy negyedét-ötödét elvesztette, a főpapok közül hatot kivégeztek, ebből hármat az usztasák. Templomaik és kolostoraik közel fele elpusztult. SABRINA PETRA RAMET: *Balkan Babel. Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia*. Boulder, 1992, Westview Press. 145–146. és 150–151
- 18 PRO FO 371/95573 RY 1782/1
- 19 PRO FO 371/102268 WY 1783/3
- 20 Prodanov a választáson 33:25 arányban győzte le Arsenije montenegrói metropolitát. Két szavazatot egy harmadik jelölt kapott. A beiktatási ceremónián a pátriárkai trónon ülve fogadta a főpapok hódolatát, de ezt követően a szokásoktól eltérően felállt, és a kezét fogott a megjelent állami és pártvezetőkkel. Ezt Peake levelében a rendszerhűség újabb jelének tekintette. PRO FO 371/88351 RY 1783/9. Érdekes párhuzam Stepinac és Josip metropolita sorsát illetően, hogy az ortodox főpapot 1951. november 29-én, pár nappal a zágrábi érsek szabadulása előtt engedték ki a Trstenik közelében fekvő kolostorból. Mallet szerint az időzítés nem volt véletlen, hanem ezzel próbálták meg leszerelni a Stepinac elengedése miatt várhatóan neheztelő szerb közvéleményt. PRO FO 371/95572 RY 1781/82. Peake személy szerint nehezen igazodott el az új pátriárkán. Az angolokkal szemben ugyanis Prodanov végig előzékeny volt, 1951. húsvétján külön is felkereste a nagykövetség épületét. Szemet szűrt ugyanakkor az, hogy a pátriárka túlságosan is simán simítja el a hatóságokkal támadt ellentéteket. PRO FO 371/ 95573 RY 1782/6
- 21 PRO FO 371/102268 WY 1783/2
- 22 PRO FO 371/102268 WY 1783/8
- 23 A közeledés eredménye az 1954. augusztus 9-én Ankarában megkötött, rövid életű ún. Balkán-paktum katonai szövetség volt.
- 24 PRO FO 371/102266 WY1781/21
- 25 PRO FO 371/102266 WY 1781/21
- 26 PRO FO 371/ 102266 WY 1781/32
- 27 Ramet id. mű 132–133.